

К. Г. ЮНГ НА БЪЛГАРСКИ – ДРУГИЯТ ПОГЛЕД КЪМ СЪВРЕМЕННАТА ХУМАНИТАРИСТИКА

Румен Шивачев

Институт за литература – БАН

Резюме. Статията разглежда значението на преводите на швейцарския учен за българската хуманитаристика. Направена е и кратка ретроспекция, разкриваща юнгианските нагласи към проблемите на литературата у някои писатели. Посочена е връзката на д-р Кръстев с К. Г. Юнг по линия на В. Вунд и немската философска, естетическа и психологическа школа от втората половина на XIX в. Текстът отбелязва изоставянето на психоаналитичната методология в българската литература и хуманитаристика, в чието начало стои редакторът на сп. „Мисъл“. Отделено е внимание и на Яворовата поема „Нощ“ като продуктивен обект за психоаналитично изследване. Посочени са също някои български писатели от различни генерации, за прочита на чието творчество тази методология е изключително продуктивна.

Keywords: Freud psychoanalysis; analytical psychology; humanitarian schools; psychic shadow; animus; anima; archetypes

В началото на 90-те години в софийските книжарници, без много шум, се появиха книгите на К. Г. Юнг. Едно неизвестно провинциално издателство се бе заело да запознае българите, превеждайки отделни негови трудове. Не че Юнг не бе известен и превеждан в Европа, Америка и Русия; не че и под негово име не работеха отделни институти с научноизследователска легитимност. Но въпреки това, потапян в разтегливата сянка на стария Фройд – „бащата на психоанализата“ – той и днес остава или премълчаван и пренебрегван, или вулгаризиран и бомбардиран отвсякъде: от всички църкви (католическа, протестантска, православна), от най-разнородни организации и институти, при това и такива с вековно академично присъствие в цивилизования свят (философски, природонаучни, социологически, медицински, културни). Този необещаващ имидж на швейцарския учен, съдържащ редица рискови фактори както за книжния пазар, така и за хуманитарното познание, не се оказа пречка за превеждането на огромното му научно и културно наследство на български език – то продължава и днес, макар все така бавно и тихо. Впрочем Юнг никога не е обичал груповия или менторски шум и неведнъж в своите психоаналитични и общи практически изследвания е

констатира, че както организираната и еуфоричната, така и професионалната и технологичната шумотевица крият сериозни рискове за духовното и физическото здраве на човечеството и човека; че те дори ни превземат отвътре – колективно и лично – не само отсам и отвъд Желязната завеса, но и с ядрения напредък и разгръщащия се във всяка област на живота рационализъм, а също и с цивилизоващите мисионерски набези в Третия свят.

Фройдистката психоанализа е позната в България още през 20-те и 30-те години на XX в. Даже М. Арnaudов я използва в своята „Психология на литературното творчество“. Юнг остава непознат у нас, въпреки че по това време е вече дискутиран, а в Европа и Америка първите юнгианци започват да разработват практическите му психоаналитични наблюдения и техните резултати; да се обединяват в научни организации; да организират научни симпозиуми, конференции, форуми. С други думи, историята на аналитичната психология постепенно нараства, настичайки се с имена и събития, навлизащи в териториите на стари и традиционни хуманитарни дисциплини, а дори и зад границите на неотстъпчиви точни науки, като математика, биология, физика.

Колкото и парадоксално да изглежда, неизвестният швейцарски учен има в България свои интелектуални събратя, които сякаш предчувстват както идването му, така и идеите и методите, които неговата аналитична психология носи. Специално в нашата литература могат да се засекат юнгиански позиции и възгледи в културологичния есенциализъм на Ив. Шишманов, у Б. Пенев, даже у намръщения философ Ст. Михайловски и нищепанеца Пенчо Славейков. Макар и твърде общо, особено у последните двама, тяхното „юнгианство“ не се дължи на някакъв конкретен тематизъм, а на концептуализма им. С уточнението, че този концептуализъм не произтича толкова от образоваността и учеността им, колкото от нагласите, с които те пристъпват към своите писмени дела.

Но отявлен предюнгиански автор в България е редакторът на сп. „Мисъл“ д-р Кръстев. Неговото философско-естетическо стилово амплуа подвежда в много отношения преценките за фигурата и творчеството му, вследствие на което юнгианският им характер остава невидян и подминат. Твърде дълъг би бил списъкът със сравнителни извадки не само засичащи близостта във възгледовите нагласи и концептуалните позиции на д-р Кръстев и д-р Юнг, а и директно навлизащи в юнгианската аналитична методология отношения на критика към българската литература, към нейните представители и към естетиката. Обяснението изглежда просто, но сравненията между двамата разкриват мотиви и нагласи у редактора на „Мисъл“, които често са решително пренебрегвани. Макар и квалифициран като първия, който въвежда научно обоснованата критика у нас, един от ключовите елементи на научността му остава чужд и непознат. След дамгосването от социалистическия реализъм той бе „компенсиран“ като фигура на модернизма, но без ясно определен генезис, и по особен начин бе присвоен от модерния дискурс, срамежливо скриващ стари властнически и идеологистични тенденции в

литературата и културата. В най-добрия случай за генезис на модернизма му е сочен преди всичко Кант (поради афинитета му към него) и философско-естетическата му школуваност в Лайпциг. Това е така, но не съвсем – Кант не е от авторите, които най-често са коментирани в текстовете на д-р Кръстев (особено литературните и естетическите). Макар че мисловният строй на критика често напомня българските преводи на германеца и дори изреченията му изглеждат понякога твърде дълги и усукани – подобни на тези у Кант – и някак си различни от българските словосъчетания, тези особености могат да се припишат повече на немското философско мислене, както и въобще на немския език.

Очевидната и непосредствена връзка между Юнг и д-р Кръстев е създателят на експерименталната психология Вилхелм Вунд. Д-р Кръстев е не просто формален университетски възпитаник на „дядо Вунд“. Той пренася и разгръща неговата научна методология в българските литературни и културни условия. Нещо повече, критикът философ активно дискутира и върху основни трудове и фигури на цялата немска психологическа и философско-естетическа мисъл. Фолкелт, Гроос, Липс, Фихте, Паулсен, Хартман, Фехнер, Вебер са имена, които присъстват по различни начини и са актуализирани почти във всяка книжка на „Мисъл“ както с рецензии за техните трудове, излезли на немски език, така и с отделни бележки или пространни анализи върху тях. Д-р Кръстев никога не изоставя психологическото си отношение към литературата и естетиката. Изброяването на публикациите също би оформило дълъг списък, а отделно техният интерпретативно-тълкувателен прочит би прераснал в значителна по обем монография. Все пак ще си позволим да отбележим някои негови публикации, които решително го сближават с юнгианската аналитична психология както като научна дисциплина, така и като литературнокритическа позиция и естетико-психологическа методология.

Още в самото начало на „Мисъл“ д-р Кръстев насочва читателите към психологията като постоянно присъствие в тематиката на списанието, определяйки я едновременно като най-стара и най-млада от науките – „*поразителен и единствен в историята на науката факт*“ (Krastev, 1892: 431). В статията си „Психологически етюди“ той обяснява старостта на психологията с възникването на мисленето у архаичния човек като рефлексия на случващото се в душевния живот. Това заключение прави и Юнг, като и двамата намират нейното научно начало в трактата на Аристотел „За душата“. От друга страна, младостта ѝ редакторът на „Мисъл“ свързва с „*експерименталната психология – единствената, от която можем да очакваме реални, действителни психологически знания*“ (подч. – д-р Кр.) и която „*датира едвам от последните десетилетия... около началото на втората половина на това столетие*“ (Krastev, 1892: 431). По-малко от половин век по-късно Юнг формулира новата научна дисциплина „аналитична психология“.

Твърде показателни за близостта в нагласите и отношенията на д-р Кръстев и Юнг са текстовете му за отделни имена в историята на изкуството и културата

– за Шели и Спиноза, за Суифт, Хамлет и Лесинг, за някои български писатели, психологическият му ескиз за Левски „Великият апостол“. Наред с тях, близки и дори идентични с юнгианските културно-психологически позиции са статиите и рецензиите на критика за У. Джеймс, Фр. Паулсен, Хьофдинг, „За естетическия вкус“, обширната студия за самия Вунд, неговото „Ръководство по психологията“, студията „Естетиката като наука“. В „Мисъл“ редовно присъстват и концептуални статии и студии в духа на Юнг – „Великите хора и теориите за тяхното развитие“, „Живот за нравствен идеал“, „Х. Спенсер. Личността против държавата“, „Пол Жане. Съвременният материализъм“, „Против материализма“. Към тези и подобни текстове, чиято проблематика изглежда отпаднала от дневния ред на съвременната ни наука и култура, следва да се добавят и самостоятелни издания, като „Курс на философията“ – грандиозен, но незавършен проект на д-р Кръстев, поставил като „Том I. Психология“ най-важната според него част от хуманитарните дисциплини; „Литературни и философски студии“ и пр. В забележителната с модерните си възгледи, но съвсем самотна и недискутирана студия „Изкуство и религия“ пък редакторът на „Мисъл“ стига почти директно до един от генералните концепти у Юнг и въобще в аналитичната психология – този за несъзнаваното. При това възгледът за несъзнаваното съвсем не е единственият точно назован от редактора на „Мисъл“ термин у Юнг. В цитираната статия „Психологически етюди“ д-р Кръстев коментира в прав текст и понятието на Фр. Ланге „психология без душа“, използвано неведнъж от Юнг и включващо затворената в сексуалната функция психология на Фройд. Даже в публицистиката на критика се засичат чисто юнгиански позиции и възгледи за общественния живот и организация.

Що се отнася до швейцарския учен, и той, както д-р Кръстев, разкрива важни мостове между психологията, като научна дисциплина (и всъщност най-младата наука), и останалите области на хуманитаристиката: изкуство, литература, религия, митология, философия, социология, етика, естетика, история, езикознание. Нещо повече, Юнг последователно навлиза и в точните науки физика и математика – разбира се, не без идейното съдействие и познанството си с Айнщайн и нобелиста за физика В. Паули. Ако Вунд и немската психологическа и философско-естетическа школа стоят в основата на литературнокритическите, естетико-психологическите и философските възгледи и позиции на д-р Кръстев, то същата школа е сред най-важните отправни точки за новаторското научно развитие на Юнг. Самият Вунд е сред най-дискутираните в изследванията му автори след Фройд и Л. Леви-Брюл. Наричан „баща на експерименталната психология“, той разработва проблеми на религията, митологията, естетиката, социологията – все дисциплини, представляващи постоянен научен интерес за Юнг, но съвременен ангажиращи и творчеството на д-р Кръстев. Научните постижения на лайпцигския преподавател на критика са пространно развити от швейцареца и са изключително продуктивни за теоретическите и практическите му занимания, вследствие на което са разгърнати и задълбочени в най-широка степен. Съвсем

няма да е пресилено да се каже, че Юнг, Вунд и д-р Кръстев представляват една внушителна триада, която би поставила на други основи позициите и „отклоненията“ на редактора на „Мисъл“ в неговата литературнокритическа и философско-естетическа дейност, както и в обществената му ангажираност. Лайпцигският преподавател на критика е неизменно съпътстван в трудовете на Юнг и от други светили в немската школа, които споменахме – Хартман, Вебер, Фолкелт, Паулсен, Фехнер. Присъствието им на страниците на „Мисъл“ е също така често в течението на списанието от 1892 до 1907 г. Казано в по-общи линии, основата, върху която стъпват Юнг и д-р Кръстев, е една и вниманието върху нея би пояснило и коригирало в твърде съществена степен представите за критика. Те осветляват неговия индивидуализъм, неподдаващ се на манипулируемата колективна психика през XX в. (Едва ли един индивидуалист може да бъде сред най-активните неполитизирани обществени дейци на своето време и едва ли би написал своя литературнокритическа и идейно-естетическа програма като „За тенденцията и тенденциозната литература“.)

Наред с присъствието на Юнг на български, не може да подминем и изданията с преводи на неговите последователи – така наричаните „юнгианци“ и „постюнгианци“. Те са осъществени или в конферентни сборници, или в отделни издания с техни изследвания. Сред тях са Аниела Яфе, Йоланде Якоби, Мари-Луиз фон Франц, Ян Алистър, Майкъл Фордъм – автори, чиито трудове продължават и утвърждават аналитичната психология като универсална дисциплина, без които хуманитарното знание въобще би изглеждало твърде ограничено. С други думи, преводите на техни текстове не допускат представата за Юнг като за талантлив, но самотен и екзотичен автор, губещ се сред множеството философски и социални теории на XX в., напротив. Както той, така и неговите последователи пространно насочват и разкриват генезиса им, в това число и на теориите, създали мрачните фигури на социалното инженерство и довели до гибелта на милиони хора в Европа и света.

Българските преводи на К. Г. Юнг и неговата школа отварят не само врата към научната им значимост, но и една запечатана и недописана страница в литературната и културната ни история, започната в края на XIX и началото на XX в. Но и не само това – те откриват друга перспектива към съвременната ни хуманитаристика, която чака своите изследователи. Универсалният характер на трудовете му прави Юнг изключително ценен и продуктивен източник на познание, стоящ най-малко наравно с авторитети като Елиаде, Рикъор и Еко; с Тойнби, Попър и Барт. Неговият хуманитарен универсализъм е особено приложим при един нов прочит на българската литература. Сам той – носител и на литературната награда на Цюрих за 1932 г. – се занимава с тайните на художественото творчество, посвещава обширни изследвания на Гьоте, Ницше и Шопенхауер; на Х. Хесе, Джойс и Пикасо. Изследвания, които също чакат своите преводачи. Извън това, юнгианската школа продължава неговите начинания, като се заема и с модерните художници и философи на изкуството – Кандински, М. Ернст, Пол Клее. Концепциите и въз-

гледите на Юнг и неговата школа са особено продуктивни за българската литература. В техния периметър решително влизат символистите, Йовков, Далчев и още немалко писатели с най-различен художественотворчески профил и от няколко поколения. От всички тях обаче „най-удобен“ изглежда Яворов. Поставяме кавички, от една страна, заради самия характер на творчеството му, а от друга, защото в сравнение с останалите психоаналитичната методология е крайно дескриптивна. Наред с това тя е значително по-херметична, тъй като връзките ѝ със стиловете, социалните, философските, естетическите и другите компоненти на конкретния художествен текст са локализирани на различни места в него. Това налага разгърнатата описателност, от което произтичат сложността и рисковаността при нейното приложение и което особено се отнася за поезията (опасността от механично прилагане на понятията). Те не само изискват разширена описателност, но и съобразяване и приспособяване към терминологията и езика на аналитичната психология. В този смисъл, в психоаналитичен аспект поемата „Нощ“ може да се разглежда като централна в творчеството на Яворов. При нейния прочит безпогрешно могат да се разпознаят фигуративните понятия, въведени от Юнг в новата дисциплина. Това са психичната сянка, анимусът и анимата. Драмата на Яворовия поетически човек преминава през такива душевни състояния (процеси), които могат да се редуцират буквално в тези фигури. Въсщност те са архетипове, чиито измерения са извънвремеви и извънпространствени. Съответстват на Платоновия *eidos* и на свети-Августиновото разбиране за идеите, спрямо които реалните форми на живота и природата представляват само подобия. В поетиката на „Нощ“ тези архетипове са атрибутирани с природно-битова образност, чийто семантизъм е със силно ограничени или тясно координирани денотативни и сигнификативни функции, притежаващи символност с високостойностна номиналност. Така „голите стени“ разширяват значението си, превръщайки се в крайно сугестивен символ на затворения (липсващия) от празнота хоризонт, в един вид неперцептивно зрение, а „студената камина“ – в място на угасналия жизнен огън. Но и стените, и камината са само битово атрибутирани начални образи – входове, въвеждащи в динамиката на вътрешната драма. Тя се разгръща, добивайки космическите измерения на нощта в природо-космоса, където реалното предизвиква иреални възприятия и представи – за себе си, за спомените (миналото), за средата. И както в космически аспект нощта е сянка на собствения си субект, така потапянето в себе си е навлизане в тъмната, неприемлива и недостъпна отвън страна на собствената личност. Човек не може да живее в сянката си (в мрака на нощта) и загива. Но не само фигурите на архетипалното и несъзнаваното се открояват като действащи метаперсонажи в поетиката на „Нощ“. Езикът на поемата е блестяща илюстрация на по-дълбоките вътрешни (формулирани даже и от Фройд като „дълбинни“) и критични за личността процеси и състояния, през чийто кризис преминава виращият се в екзистенциалната си природа човек. Поетът интуитивно долавя и от художнически позиции, с творчески средства отразява

един от основните конфликти, характеризиращи модерността – вътрешното разцепление, разпада, динамизиращата пространна диференциация, която се разгръща както в структурите на общества и индивида, така и различните насоки на историческия ход през XX в. (Може би има някакво символично значение и това, че поемата е написана през 1901 г.) Според нас в „Нощ“ се осъществява изключително продуктивно сцепление на поетическия и научния език; на художническите идеи и научните възгледи (на друго място сме анализирали и съпоставили в духа на Юнг две от важните поеми на Яворов – „Нощ“ и „Милица“). Но за да не се разпростираме, в заключение бихме обобщили, че преводите на Юнг и неговите последователи – такива, каквито ги имаме днес, проектират един сложен и фундаментален научен проблем, отнасящ се както за българската литература, така и въобще за съвременната ни хуманитаристика и – определено – досега без сериозен изследователски актив. Колкото и обтекаем да изглежда, този проблем може простичко да се формулира като „психология и литература“.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Krastev, K. (1892). Psihologicheski etyudi . *Misal*, I, 1892, № 7, s. 430 – 436 [Кръстев, К. (1892). Психологически етюди . *Мисъл*, I, 1892, № 7, с. 430 – 436].

K.G. JUNG IN BULGARIAN – THE OTHER LOOK AT CONTEMPORARY HUMANITIES

Abstract. The article reflects on the Swiss scientist translations' influence on Bulgarian humanities. A short flashback revealing some Bulgarian writers' Jungian appreciation of literature is constructed. Outlined is doctor Krustev – Karl Jung relation through Wundt and German philosophical, aesthetical and psychological school of the second half of the XIXth century. The text mentions the neglect of psychoanalytical methodology in Bulgarian literature and humanities, started by the “Misal” journal founder. Attention is payed to Yavorov's poem “Nosht” (Night) as a productive object of psychoanalytical research. Mentioned are also some Bulgarian authors form different generations to whose works this methodology proves to be very productive.

✉ **Dr. Rumen Shivachev**

Institute for Literature
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd. bl. 17, fl. 7 – 8
Sofia, Bulgaria
E-mail: ruchiva@mail.bg